

УДК 94(477)"1941": 65.011.55

Ігор Ветров (м. Київ)

ЕВАКУАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ВАЖКОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ В 1941 РОЦІ: СТРАТЕГІЯ, ПЕРЕБІГ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАСЛІДКИ

Розглядаються питання, пов'язані з евакуацією об'єктів важкої індустрії республіки на початку війни, труднощі та прорахунки у цій роботі та її наслідки для економіки України.

Ключові слова: економіка, евакуація, важка індустрія, військово-промисловий комплекс, народне господарство.

Напад Німеччини та її союзників на СРСР поставив радянських лідерів перед необхідністю вирішення комплексу надзвичайно складних проблем. Одним з першочергових питань вважалось переведення економіки країни на воєнні рейки, а також перебазування виробничих потужностей з районів, яким загрожував агресор, у віддалені регіони Радянського Союзу.

На перший погляд, фактологічний ряд цієї теми виглядає доволі заповненим. Натомість інтерпретації й теоретичний рівень осмислення евакуаційної епопеї залишає значні можливості для дослідницьких зусиль. Йдеться, насамперед, про з'ясування механізмів регулювання промислового виробництва в екстремальних умовах війни, визначення ефективності й продуманості рішень вищого ешелону влади та інших „поверхів” управлінської вертикалі, аналіз невдач і прорахунків економічної політики на початковому етапі війни. Донині достеменно невідомо, що вдалося евакуювати, що довелося знищити, яка частина промислових потужностей постраждала в ході бойових дій, а яка – від рук окупантів чи була ними вивезена. Остання обставина пов'язана з тим, що в матеріалах Надзвичайної державної комісії, яка встановлювала розмір збитків, заподіяних займанцями, більшість матеріальних втрат „списувалося” на ворога. Ці дані „перекочували” до партійно-радянських документів. Та навіть коли на окремі індустріальні об'єкти, що мали особливе значення, в ході визволення України, приїздили високі комісії з центру (на них покладалась оцінка ситуації, вироблення рекомендацій щодо відновлення виробництва), у звітах основними винуватцями руйнувань позначалися окупанти. Це питання можна було б вважати суто формальним (мовляв,

яка різниця, хто знищив приміщення й обладнання заводів та фабрик), однак відповідь на нього дає можливість глибше зрозуміти мотивацію й алгоритм дій радянського керівництва у найскладніший період війни, побачити, як воно уявляло перспективи. Адже не випадково поняття „тимчасово окуповані території” з перших днів збройного протистояння набуло статусу основоположної ідеологеми. Її повсюдне використання мало на меті переконати громадськість (у тому числі й зайнятих противником земель), що радянська влада після розгрому ворожих військ неминуче повернеться. Чим ще можна пояснити, що поверталась вона у 1943-1944 рр. на суцільні попелища й руїни, які були, переважно, результатом її тотальної тактики „випаленої землі”? Очевидно, на момент відступу і нездатності зупинити війська агресорів, саме це завдання видавалося головним. Перегрупування сил і створення альтернативних центрів військово-промислового комплексу (ВПК) на Уралі й Кузбасі, як тоді здавалося, зможуть компенсувати втрату українського промислового потенціалу. Безумовно, це був ризикований розрахунок. Однак виникає ще одне запитання: чи існували інші, продуктивніші варіанти розвитку подій. Віддавши у жертву промисловість УРСР (вагомість цієї жертви значною мірою мінімізувало вивезення найціннішого устаткування у віддалені райони країни), радянський уряд зміг вирішити надзавдання: не програв „бліцкриг”, вистояв у критичний період війни, зумів наростити ВПК до кількісних і якісних параметрів, співмірних з німецькими. Всі інші проблеми в той час вважались другорядними, менш важливими й такими, що піддаються вирішенню в той чи інший спосіб. У 1948 р. вийшла друком брошура „Военная экономика в период Великой

Отечественной войны”, автором якої був Голова Держплану СРСР М. Вознесенський. Як належало в той час, він зазначав, що програма воєнної перебудови „народного господарства” СРСР вичерпно подана у виступах Й. Сталіна 3 липня 1941 р. по радіо і в доповіді 6 листопада 1941 року. Та в кожному з восьми пунктів, сформульованих пост - фактум на підставі висловлених вождем думок не знайшлося місця для виразної артикуляції завдань, пов'язаних, з широкомасштабним перебазуванням продуктивних сил у східні регіони СРСР. Згадувалося лише про збільшення пропускної здатності залізниць Уралу і найважливіших вузлів – Челябінського, Свердловського, Тагільського, Новосибірського, Кіровського, а також будівництво залізничної мережі вздовж Волги, у північних та східних районах країни, але не вказувалося, з якою метою¹.

Сталін і його оточення і в найгірших очікуваннях не припускали, що бойові дії будуть упродовж тривалого часу вестись на території СРСР, а значна її частина буде зайнята агресором. Тому вже після початку війни замість „плану розвитку народного господарства на III квартал 1941 р.”, довелося розробляти «мобілізаційний народно - господарський план» на цей відрізок часу. Згідно з цим документом затверджувався список ударних будов, що охоплював військові об'єкти, електростанції, підприємства паливно-енергетичної, металургійної, хімічної промисловості сконцентрованих у Західному Сибіру, на Уралі й Поволжі. Водночас план роздрібного товарообігу зменшився на 12%, що було викликано необхідністю задовольнити насамперед потреби Збройних сил.

Навальний наступ Вермахту і його союзників, загроза захоплення промислових центрів України спричинило нові корективи у плануванні. Цей план орієнтувався на переміщення індустріальних об'єктів на схід і формування тут воєнного виробництва.

Планові підходи до перебазування продуктивних сил дали змогу упродовж якихось трьох місяців евакуювати понад 1360 великих, головним чином, військових підприємств (455 – на Урал, 210 – у Західний Сибір, 250 – у Казахстан і Середню Азію). 550 промислових об'єктів було вивезено з України.

Враховуючи обмежені фінансові й матеріальні ресурси держави, евакуаційні заходи виявилися одним з головних засобів

підвищення оборонної спроможності СРСР. Адже до листопада 1941 р. на території, яку захопив противник, до війни перебувало близько 40% усього населення країни, видобувалося 63% вугілля, виплавлялося 58% сталі, 68% чавуну, 60% алюмінію. Внаслідок військових витрат і евакуації продукція промисловості СРСР з червня до листопада 1941 р. зменшилася в 2,1 рази. В останні два місяці 1941р. економіка не отримала жодної тонни вугілля з Донецького й Підмосковного басейнів. Випуск прокату чорних металів у грудні зменшився порівняно з червнем у 3,1 рази. Цей період виявився найважчим в історії воєнної економіки.

Позитивні тенденції стали проявлятися з березня 1942 р., коли евакуйоване обладнання вводилося в дію на новій базі.

Вже в цей час випуск нової продукції у східних районах країни досяг обсягів довоєнного виробництва на всій території СРСР².

Таким чином, завдяки перебазуванню індустріальних об'єктів з південно-західних регіонів Радянського Союзу вдалося швидко відновити економічний потенціал держави й поступово зламати несприятливий хід подій на фронті. Та все ж у більшому наближенні процес перебазування промислових підприємств, кваліфікованих робітників та інженерно - технічного персоналу на великі відстані виглядає зовсім не так безпроблемно, як це подавалося донедавна в історичній літературі.

Основна складність полягала у визначенні термінів демонтажу й передислокації обладнання, а також забезпечення таких перевезень рухомим складом. Швидкоплинна зміна ситуації на фронті перешкоджала плануванню евакуаційних заходів та їхній своєчасній реалізації.

З метою координації дій різних відомств 24 червня при союзному уряді було створено Раду з евакуації (спочатку її очолював Л. Каганович, а з 3 липня – М. Шверник). У постановках РНК СРСР та ЦК ВКП(б) «Про порядок вивезення і розміщення людських контингентів та цінного майна» від 27 червня та «Про порядок евакуації населення, у воєнний час» викладено основні засади евакуаційної політики, черговість переміщення устаткування промислових підприємств, матеріалів, сировини, харчових запасів, людей³. Насамперед передбачалося перебазувати об'єкти стратегічного значення разом з фахівцями, які мали забезпечити їх пуск на нових місцях.

Звертає на себе увагу той факт, що з часом до складу Ради з евакуації було кооптовано керівників радянських спецслужб – Л.Берію, В.Абакумова й С.Круглова. Цей крок, очевидно, був викликаний усвідомленням того, що за край несприятливого розвитку подій на фронтах вивезти на великі відстані все, що планувалося, не вдасться. У зв'язку з цим на органи держбезпеки (згідно з директивою НКДБ СРСР № 168 від липня 1941 р.) покладався контроль за тим, «наскільки ретельно знищено на території СРСР, яку займе противник, народне добро (фабрики, заводи, склади, електростанції та все, що може виявитися корисним ворогові в його боротьбі з радянським народом)...»⁴.

Як бачимо, вказівки Сталіна про суцільне знищення всього, що міг би використати агресор, перетворення захопленої ним території на «зону пустелі» не лише послідовно втілювалися в життя: за якістю виконання цих директив стежили органи, в ретельності яких сумніватися не доводилось.

«Мобілізаційний народногосподарський план» на III квартал 1941 р. містив ще одну суперечність. Промисловість переводилась на воєнні рейки, різке перепрофілювання на випуск продукції для діючої армії, підвищені плани вимагали максимальної концентрації всіх ресурсів і робочої сили. Варто взяти до уваги, що до кінця 1941 р. об'єкти ВПК Радянського Союзу випустили 12 тис. бойових літаків, 6,5 тис. гармат і мінометів⁵. Значна частина цієї продукції – на рахунок українських промислових підприємств. Водночас з центру надходили розпорядження про підготовку до евакуації, що відразу порушувало виробничий цикл, усталений ритм роботи. Нерідко вказівки про переміщення підприємств надходили з запізненням, внаслідок чого демонтаж, вантаження й транспортування обладнання відбувалося під авіаційними нальотами й артилерійськими обстрілами.

В Україні керівництво переміщенням продуктивних сил у віддалені райони СРСР покладалося на республіканську комісію на чолі з заступником Голови РНК УРСР Д.Жилою, яка була створена 26 червня 1941 року. Вже наступного дня в столиці республіки почався демонтаж устаткування вагоноремонтного заводу, а 1 липня перший ешелон (33 вантажних вагони і 2 – з фахівцями та їхніми сім'ями) рушив на схід. Майже одночасно вивозилося обладнання заводу ім. Артема⁶. До

середини вересня з Києва відбуло 1100 вагонів з устаткуванням, робітниками, інженерами, техніками заводу «Арсенал». А всього на цей час з Києва вивезено 197 підприємств (64 – союзного та 88 – республіканського значення та 355 тис. фахівців⁶.

Восени начальник Генштабу сухопутних військ Вермахту Р.Гальдер занотував у своєму щоденнику: «Складається враження, що Київ був планомірно евакуйований»⁸.

У середині липня у зв'язку з загрозою захоплення ворогом розгорнулись підготовчі роботи до вивезення підприємств Херсонщини та Миколаївщини.

Завдяки нестандартним рішенням (було прокладено тимчасову залізничну колію) до 1 серпня вдалося передислокувати обладнання й апаратуру Херсонського нафтопереробного заводу до Сизрані на спеціальних платформах.

Недобудовані морські судна «Лепсе» і «Разін» Херсонського суднобудівного й судноремонтного заводу ім. Комінтерну передали Чорноморському пароплавству, ще 5 відбуксировані в Керч, а одне – в Тюмень. Два кораблі після капітального ремонту вивезли з Херсона, а ще два – роззброєно й частково розібрано. Морські транспорти виявилися дуже вразливими для авіації та підводного флоту противника, оскільки не мали належного озброєння. Внаслідок ворожих атак затонули пароплави «Аджарія», «Більшовик», «Поліна Осипенко», були ушкоджені інші судна.

Оскільки санкціонувати рух морськими магістралями міг лише Наркомат оборони, цивільний флот потрапив у цілковиту залежність від військового відомства. Встановлюючи мінні поля, військове командування не забезпечило його необхідною кількістю досвідчених лоцманів. Керівництво Чорноморського пароплавства виїхало до Ростова-на-Дону й не могло забезпечити оперативне розв'язання проблем, що виникали щогодини.

Незважаючи на те, що рішення Наркомату суднобудівної промисловості про евакуацію заводу ім. 61-го комунара (м. Миколаїв) надійшло ще 8 липня 1941 р., місцева влада не вжила належних заходів до його виконання. Тільки в другій половині місяця до Астрахані вирушили обладнання і спеціаліст заводів ім. А.Марті й ім. 61-го комунара. 11 серпня у штабі Приморської армії відбулась нарада за участю командарма генерала І. Тюленева, члена військради Л.Корнійця, місцевого керівництва, директорів заводів та

фабрик. На ньому обговорювалися невідкладні заходи, спрямовані на своєчасне переміщення промислових потужностей, матеріалів, плавзасобів у безпечні райони. Однак далеко не всі функціонери продемонстрували здатність опанувати ситуацією в критичний момент, стійкість, волю, виконавську дисципліну. Так, 12 серпня під час наради господарських керівників Миколаївщини заступник наркома суднобудівної промисловості А. Редькін закликав припинити паніку, прояви боягузтва й несанкціонований виїзд керівного складу. Та щойно він від'їхав до Севастополя, в другій половині дня перестали надходити вагони, а більшість працівників заводу ім. 61-го комунара не стали до своїх робочих місць. Наступного дня всі роботи зупинилися. Головні інженер та енергетик змушені були висадити толовими шашками в повітря діючі електричну й кисневу станції та інші цехи. Тим часом легкову машину, в якій з міста намагалася виїхати дирекція підприємства, відібрав загороджувальний загін (у такий спосіб «командирів виробництва» примушували до кінця виконувати свої обов'язки)⁹.

Унікальну витримку й ентузіазм виявили трудові колективи Одещини. Незважаючи на близькість лінії фронту, одесити мужньо переносили авіанальоти й продовжували працювати. 26 серпня 1941 р. бюро Одеського обкому КП(б)У затвердило постанову про організацію та подальше розширення виробництва для потреб фронту й оборони міста. У переліку підприємств, які залучалися до випуску воєнної продукції налічувалося 23 об'єкти, в тому числі заводи ім. Січневого повстання, ім. Червоної гвардії, ім. 10-річчя Жовтня, завод УЧП №2, ім. Жовтневої революції, ім. Держинського, ім. Петровського та ін. На них покладалися: ремонт танків і бронемашин, гармат і мінометів, стрілецької зброї, автотранспорту, пересувних майстерень, похідних кухонь, виготовлення рейкових протитанкових загорож, мінних запалів, вибухових речовин, спорядження, а також виробництво бронепойздів, бронетанкових машин (на базі гусеничних тягачів), мінометів Д – 50 та 80-м калібру, окопних вогнететів, ручних протипіхотних та протитанкових мін, запалів - детонаторів, кинджалів тощо¹⁰.

Водночас одесити намагалися забезпечити евакуацію підприємств і установ з інших областей морськими магістралями, оскільки

можливості залізничного транспорту неухильно зменшувалися. Середньодобове навантаження на Південній залізниці у липні 1941 р. становило 71,5 % від червневого, Сталінській – 61,3%, Південно-Донецькій – 57,95 % Північно-Донецькій – 54,1 %¹¹.

З Одеського порту морем вивезли 150 підприємств та установ, у тому числі верстатобудівний завод ім. Держинського, завод сільськогосподарського машинобудування, крекінг-завод. Зі 190 тис. тонн механізмів, апаратури, матеріалів, харчових продуктів, історико-культурних цінностей тощо – 51 тис. тонн транспортувалося залізницею, 139 тис. т. – морськими шляхами¹².

18 серпня ДКО видав директиву про порядок евакуації промислових підприємств Лівобережжя. Тільки на території Дніпропетровщини функціонувало 511 великих підприємств. До війни вони давали 19,7 % чавуну, 16,5% сталі, 18,2 % прокату, 28,2% залізних труб, 15% коксу, які вироблялися в СРСР, 60% видобутку залізної руди, 33% – марганцевої руди¹³.

Обсяги і темпи демонтажних і вантажних робіт вражають увагу, адже йшлося про перебазування гігантів індустрії. 919 вагонів з обладнанням, 17 паровозів, а також 96 вагонів з робітниками та ІТП виїхали з металургійного заводу імені Петровського (м. Дніпропетровськ) в Оренбурзьку область, де зводився Орсько-Халіловський комбінат. Туди ж попрямувало устаткування доменного цеху, універсального стану, бесемерівського цеху, 744 верстати, молоти, преси і двигуни металургійного заводу ім. Держинського (м. Дніпродзержинськ)¹⁴. З 9 серпня до 6 жовтня тривало вивезення устаткування й окремих агрегатів з Дніпропетровського трубопрокатного заводу – головного об'єкту, на якому виготовляли високоякісні труби для авіаційної, автотранспортної та інших галузей ВПК. Разом з фахівцями воно було використане на новоствореному Первоуральському трубному та реконструйованому Синарському металургійному заводах¹⁵.

Гірничорудні підприємства тресту «Держинськруд» перебазувалися на Бакальські та Златоустівські рудники Челябінської області. 1500 гірників прибули в розпорядження тресту «Красноуралмідьруда» (Свердловська обл.), частина колективу-тресту «Нікополь-Марганець» – до північних районів області, решта – на Магнітку¹⁶. Всього з

Дніпропетровщини було вивезено 99 тис. вагонів з цінними вантажами¹⁷.

Непорозуміння між дирекцією «Запоріжсталі» та місцевою владою, дефіцит рухомого складу порушували графік евакуації найбільшого в Європі підприємства цього профілю. Та все ж 9 тис. робітників, техніки, інженерів, які вдень і вночі розбирали й вантажили устаткування на платформи в цілому справилися з покладеними на них завданнями. Крім того, до вересня вони відвантажили замовникам готової продукції на 40 млн. крб. За півтора місяці заводчани відправили на схід 9358 вагонів вантажів. А всього з УРСР було евакуйовано 40 об'єктів чорної металургії¹⁸. Все обладнання українських індустріальних гігантів було розміщене на майданчиках і в цехах 26 заводів Уралу¹⁹.

16 вересня ДКО ухвалив рішення про переміщення на схід підприємств Харкова. Внаслідок розгубленості й нерозпорядливості керівників виробництва, відсутності механізмів для вантаження обладнання, загальної невідповідності роботи на багатьох підприємствах велися низькими темпами. Та все ж до 19 жовтня з 34 найбільших промислових об'єктів міста відправлено 320 ешелонів з майном, а також 65 тис. мешканців²⁰.

Децю запізнитим видається розпорядження Ради з евакуації про перебазування виробничих потужностей Донбасу. 9 жовтня, коли воно з'явилося, ворог вже вступив на територію краю. Тому час відведений на вивезення устаткування Макіївського і Сталінського металургійних заводів, Мушкетівського, Рутченковського і Сталінського коксохімічних, Харцизького трубного, Макіївського трубозварювального обмежився 5 днями, підприємств Маріуполя – 3. Загальну ситуацію покращувало тільки те, що вузли й агрегати окремих цехів були вивезені раніше у відповідності з наказами відповідних наркоматів і главків. Однак завдяки зусиллям виробничих колективів, партійних та профспілкових комітетів, які брали на себе розв'язання багатьох організаційних проблем, цінні вантажі та люди (11870 вагонів) були евакуйовані з Донбасу²¹.

З великими труднощами виконувалися рішення про перебазування потужностей енергетичної галузі, які до останнього давали струм діючим промисловим підприємствам. З Київської РЕС вдалося вивести 3 турбіни, 1 турбіну ТЕЦ і 3 котли. Решту – знищили, а

ГЕС №1 цілком вивели з ладу. Спеціальні команди саперів висадили в повітря греблю Дніпрогесу, Дніпродзержинська і Криворізької ГЕС. У Харкові зуміли забезпечити демонтаж і вивезення 5 турбогенераторів ГЕС №2 і №3, 2 турбіни ТЕЦ тракторного заводу ГЕС №1 й однієї турбіни ТЕЦ ХТЗ. Енергетики евакуйовували частину апаратури й устаткування Зуївської і Штерівської ДРЕС й основне обладнання з будівництва Кураховської ГРЕС (Сталінська обл.). Загалом же ситуація була маловтішна: замість 4100 вагонів, необхідних для транспортування потужностей галузі, було одержано тільки 262. У зв'язку з цим все електрообладнання довелося знищувати чи приводити в стан непридатності²².

Надзвичайного значення уряд надавав евакуації підприємств машинобудівного профілю. В період індустріалізації він не рахувався ні з чим, аби забезпечити сучасне оснащення галузі, що мала гарантувати економічну незалежність держави. А в роки війни кожен верстат і агрегат був на рахунку, тому їх намагалися зберегти для експлуатації у віддалених від фронту цехах. Для прикладу, на Харківському турбогенераторному заводі (єдиний в Союзі виробляв турбіни потужністю 50 тис. квт і турбіни для кораблів ВМФ), використовувалися верстати, виготовлені за кордоном у єдиному екземплярі. Працівники заводу заздалегідь зняли і завантажили для перевезення до Свердловська 568 одиниць устаткування з 610. До 20 жовтня 3745 одиниць з усіх 3851 та 4,7 тис. робітників і спеціалістів відправилися на Сталінградських тракторний завод з ХТЗ²³.

Майже 3 тис. одиниць обладнання і 3,2 тис. фахівців прибули на Челябінський тракторний завод з харківських підприємств – дизельного, верстатобудівного і заводу шліфувальних верстатів. Апаратура і спеціалісти електромеханічного заводу були розпоршені на об'єктах Кемерово, Нижньої Тури, Прокоп'євська, Свердловська, Чебоксар і Уфи. На майданчики Нижньотагільського вагонобудівного заводу упродовж місяця перебазували 2250 вагонів обладнання танкового заводу ім. Комінтерна²⁴.

Велика увага приділялася переміщенню на схід об'єктів сільськогосподарського машинобудування. Механізми й агрегати, а то й цілі технологічні лінії, вивезені з України, встановлювалися на новостворюваних заводах за Волгою та Уралом, в основному – танкових.

Частина устаткування Київського заводу і Харківського заводу ім. Лепсе було використане в Омську на щойно зведеному Сибірському машинобудівному заводі, який став випускати тракторні двигуни й боеприпаси. На базу ново-го машинобудівного заводу прибули обладнання, робітники й інженерно – технічний персонал харківського заводу „Серп і Молот”. Верстати й механізми Запорізького комбайнового заводу „Комунар” було перевезено до Красноярска, де створювалося нове підприємство сільськогосподарського машинобудування²⁵.

На уральських об'єктах ВПК знайшли застосування фахівці й устаткування Кіровоградського і Бердянського заводів сільськогосподарського машинобудування, Херсонського комбайнового, Сумського машинобудівного. У якості самостійних підприємств у Ташкенті функціонували одеські заводи ім. Сталіна й ім. Жовтневої революції, а також завод автозапчастин „Червоний Профінтерн” у м. Чкалов Кокчетавської області Казахської РСР²⁶.

Серед перших підприємств, що виробляли літаки, до Новосибірська прибув Київський авіазавод. Дніпропетровський, Харківський і Запорізький авіаційні заводи були переміщені в Саратов і Перм, де на великих площах налагоджувалось масове виготовлення останніх моделей радянських бойових літаків²⁷.

Багато виробничих споруд, технологічних ліній, що працювали до приходу ворога, так і не встигли розібрати, вивезти чи пошкодити. У багатьох випадках для цього просто не існувало фізичних можливостей. Так на території запорізьких заводів залишилося майже 100 тис. т чавуну і сталі, для вивезення яких потрібно було кілька тисяч вагонів. Потреба в електрострумі ускладнила, а місцями й унеможливила демонтаж електростанцій та електромереж. У Донбасі залишилася значна кількість видобутого вугілля, що дісталось окупантам.

Далеко не всі робітники й службовці, техніки, інженери, конструктори, науковці, які мали можливість евакуюватися, зважилися

на такий крок. Дехто не бажав залишати власну домівку, господарство, майно. Були й такі, хто залишився вдома з політичних чи інших міркувань. Та все ж 3,5 млн. громадян республіки виїхали за її межі. За офіційними даними, у східні регіони СРСР було перебазовано 550 великих підприємств з України. З огляду на те, що в 1940 р. в УРСР налічувалося 13 тис. промислових об'єктів, ця кількість видається незначною. Однак слід визнати, що попри всі негаразди й невдачі, радянському керівництву вдалося вирішити два взаємопов'язані завдання: 1) створити потужний військово – промисловий комплекс у недосяжних для агресора регіонах країни; 2) позбавити противника можливості у більш – менш осяжній перспективі відродити на захоплених територіях промислове виробництво в масштабах, які б мали помітний вплив на хід бойових дій.

У зв'язку з цим залишається актуальним питання про стартові позиції відбудови індустрії республіки. Оскільки повноцінна реєвакація виробничих потужностей була неможливою, а ступінь руйнувань виявився критичним, відродження важкої промисловості України доводилося починати з „нуля”. В умовах триваючої війни про масштабні відновлювальні роботи не йшлося. Здавалося б, за цих обставин стратегічною лінією мала б стати відбудова об'єктів, орієнтованих на соціальні потреби. Але у Москві вирішилися до кінця скористатися шансом ввести СРСР до клубу світових держав і амбіційні геополітичні наміри взяли гору над здоровим глуздом. Країна, що з гігантськими людськими й матеріальними втратами вистояла у жакливій війні, на довгі десятиліття втягувалась у гонку озброєнь і „холодну війну”. Для економіки всієї держави й України, зокрема, це означало нові жертви на користь форсованого розвитку оборонної сфери, мінімізацію соціальних програм, галузевий дисбаланс і постійне перенапруження бюджету. У поєднанні з руйнівними наслідками війни це програмувало на повоєнний період низький рівень життя переважної частини громадян.

Джерела та література

1 Военная экономика в период Великой Отечественной войны. - У кн.: Вознесенский Н.А. Избранные произведения. - М., 1979. - С. 498-501.

2 Там само. - С. 504-505.

3 Известия КПСС. - 1990. - № 6. - С. 208.

4 З архівів ВУЧК- ГПУ- НКВС- КГБ. - 2000. - № 1/2. - С. 25.

- 5 Волкогонов Д.А. Триумф і трагедія: Політичний портрет Й.В. Сталіна: У 2-х кн. – К., 1990. – Кн. 2. – С. 183.
- 6 Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО України), ф. 166, оп. 3, спр. 308, арк. 77, 94, 111.
- 7 Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – 1977. – Т. 7. – С. 66.
- 8 Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записки начальника Генштаба сухопутных войск (1939– 1942). Пер. с нем: В 3-х т. – М., 1968 – 1971. – Т. 3. – Кн. 1. – С. 66.
- 9 Малярчук А.А. Верфь на Ингуле. – Ленинград, 1989. – С. 172.
- 10 Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Док. и материалы. – Одесса, 1970. – С. 58–59.
- 11 Салата О.О. Значення економіки України у створенні оборонного потенціалу СРСР у період оборонних боїв (22 червня – грудень 1941 р.). – К., 2005. – С. 105.
- 12 Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи в період Другої Світової війни. – К., 2004. – С. 271.
- 13 Чернега П.М. Вклад робітників України у зміцнення воєнно-економічної могутності СРСР в роки Другої Світової війни (1939–1945). – К., 2004. – С. 54.
- 14 Сталь для победы. Черная металлургия СССР в годы Великой Отечественной Войны. – М., 1983. – С. 42, 89.
- 15 Кожевников Ю.Н. Трубная промышленность фронту // Воспоминания старейших металлургов. – М., 1980. – Ч. 2. – С. 3– 7.
- 16 Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 56.
- 17 Історія Української РСР. – Т. 7. – С. 66.
- 18 Морехина Г.Г. Великая битва за металл (1941–1945). – М., 1974. – С. 83–86.
- 19 В битве за Советскую Украину. – К., 1985. – С. 53.
- 20 ЦДАГО України, ф. Р. 1, оп. 23, спр. 24; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941–1945 гг.: в 3 т. – К., 1975. – Т. 1. – С. 267.
- 21 Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. – Т. 1. – С. 280.
- 22 ЦДАГО України, ф. Р. 1, оп. 23, спр. 24. арк. 21.
- 23 Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 57.
- 24 Там само. – С. 58.
- 25 Митрофанова А.В. Рабочий клас Советского Союза в первый период Великой Отечественной войны (1941–1942 гг.). – М., 1960. – С. 87, 89.
- 26 Чернега П.М. Вказ. праця. – С. 59.
- 27 Степанченко В., Петренко В. Киевские самолетостроители. Очерки истории Киевского авиационного завода имени 50-летия Великой Октябрьской социалистической революции. – К., 1970. – С. 122–124.

Игорь Ветров

**Евакуація об'єктів тяжкої індустрії України в 1941 г.:
стратегія, ход і перспективні наслідки**

Рассматриваются вопросы, связанные с эвакуацией объектов тяжелой индустрии республики в начале войны, трудности и просчеты в этой работе и её последствия для экономики Украины.

Ключевые слова: экономика, эвакуация, тяжёлая индустрия, военно-промышленный комплекс, стратегия.

Igor Vetrov

**Evacuation of the objects of heavy industry of Ukraine in 1941:
strategy, overcome and perspective consequences**

Article discusses the questions, connected with evacuation of the objects of heavy industry of the republic in the beginning of war, difficulties and mismanagement in this field and its consequences for the Ukrainian economy.

Key words: economy, evacuation, heavy industry, military-industrial establishment, strategy.